

LAKOSSÁGCSERE GÖRÖGORSZÁG ÉS TÖRÖKORSZÁG
KÖZÖTT 1914-BEN

A lakosságcsere problematikája Kelet-Európa kapcsán is fontos téma, így minket, magyarokat is érint, hiszen a második világháború után, a magyarországi németek kitelepítésével párhuzamosan Magyarország is kötött ilyen jellegű egyezményt.¹ 1946. február 27-én Magyarország és Csehszlovákia lakosságcsere-egyezményt írt alá, és a ratifikálást követő évben 60–70 000 magyarországi szlovákot és 90 000 szlovákiai magyart telepítettek át az anyaországba.²

Az 1914-es görög–török egyezmény volt az első olyan jellegű próbálkozás, amely két ország megoldhatatlannak látszó területi vitáját és a területükön élő kisebbségek problémáját lakosságcserevel kívánta megoldani. Éppen ezért több hasonló egyezmény megkötése után tanulságos lehet a precedensértékű elsőt részletesen megvizsgálni.

A Balkánnal foglalkozó történetírás általában kétféle megközelítéssel próbálkozik. Az első együtt tárgyalja az összes balkáni nép történetét a 19. századi függetlenségi mozgalmaktól kezdve, a második pedig egy-egy nemzet gazdaság-, társadalom- és politikatörténetét mutatja be. A magyar nyelvű szakirodalomból ki kell emelni Barbara Jelavich kétkötetes Balkán-történetét, mely átfogó, szintetizáló szándékkal megírt munka. Hasonló megközelítéssel készült munkák Niederhauser Emil *Forrongó félsziget* és *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában* című kötetei, Ránki György gazdaságtörténeti szempontú írásai, valamint Palotás Emil a nagyhatalmak Balkán-politikáját vizsgáló tanulmányai és könyvei is. Atanasziu Hrisztoforosz és Jánisz Politisz *Az újkori Görögország története* című munkái tartoznak a második csoportba (Görögország-monográfiák). Összességében elmondható a magyar nyelvű szakirodalomról, hogy a görög–török kapcsolatokkal részletekbe menően nem foglalkozik, általában Görögország nagyhatalmakhoz és a szomszédos délszláv államokhoz fűződő viszonya a hangsúlyos. A görög–török lakosságcserevel kapcsolatban is csak az 1923. januári lausanne-i szerződés szerepel a Balkánnal foglalkozó munkákban, és ritkán kerül megemlítésre, hogy ez egy majd tízéves folyamat lezárása, amely a Balkán-háborúk idején kezdődött el. (Kivételnek számít Romsics Ignác *Nemzet, nemzeti-ség és állam* című könyve.)

A görög történetírásban viszont kiemelt helyet foglal el a görög–török viszony és kapcsolatrendszer vizsgálata. Ez nem meglepő, hiszen a 20. század egészen áthúzódó konfliktusról van szó, amely napjainkban is sajátosan aktuális Ciprus európai uniós csatlakozásával kapcsolatban. Éppen a két ország „hagyományosan” viszállyos kapcsolataival magyarázható, hogy a görög–török együttműködés lehetőségeivel foglalkozó munkák csak az 1960-as évektől jelentek meg. A görög történetírás objektívabbé válására jó példa Dimitrisz Lithoxou *Kisebbségi kérdések és nemzettudat Görögországban. A görög történetírás túlkapásai* című, 1991-ben kiadott munkája.³ Az objektívabbé válás folyamatában nagy szerepet játszott az, hogy a hetvenes és nyolcvanas évekre egyre több korabeli forrás (visszaemlékezés, napló, korabeli riport és levéltári anyag) került kiadásra. Az 1970-es évektől egyre több történész vállalkozott görög–török összehasonlító történet megírására. A görög–török kapcsolatok vizsgálatához ezek a munkák nyújtják a legtöbb segítséget. Ezért én is nagyrészt Dimitri Kiciki

könyvére⁴ és Jannis G. Murelosz legújabb kutatási eredményeket is magába foglaló tanulmányára⁵ támaszkodtam: azzal a céllal, hogy a legfrissebb görög történetírás alapján egy közel 15 éves, a Balkán-háborúk időszakától 1925-ig tartó folyamatot mutassak be: a görög–török lakosságcsere ötletének kialakulását és az ehhez kapcsolódó első lépések magvalósulását.

A balkáni népek függetlenségi mozgalmi jórészt a 19. század elejétől jelentkeztek, és az egyes nemzeteknek a század folyamán sikerült is kivívniuk a függetlenségüket. (Az albánoknak csak 1913-ban.) Az újkori Görögország megszületésében – a felvilágosodás és a nacionalizmus eszméáramlatain, a görög társadalom többszörös tagolódásán és az ortodox egyházon kívül – két tényező játszott fontos szerepet. Egyrészt az Oszmán Birodalom hanyatlása és fokozatos kiszorulása Európából – és így a Balkánról –, másrészt a nagyhatalmak (főleg Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország) e régióhoz kapcsolódó és olykor megváltozó érdekei.⁶ A nagyhatalmak befolyása már a görög szabadságharc idején megmutatkozott, és egészen az 1920-as évekig, a Török Köztársaság 1923-as megalakulásáig állandó is maradt. A 19. század második felétől egy új elem jelent meg a térség politikai életében: a közben függetlené vált szomszéd nemzetekkel való rivalizálás a még „gazdátlan” oszmán területek megszerzéséért.

1821. március 25-én kitört a görög szabadságharc, és 1822 januárjában az epidavroszi nemzetgyűlés kikiáltotta Görögország függetlenségét. Ennek ellenére csak az angol–francia–orosz támogatásnak és az 1828–29-es orosz–török háborúnak köszönhető a görög nép, hogy elismerték az önállóságát (az 1830. februári londoni szerződésben). A nagyhatalmak beavatkozása a görög politikai életbe innentől kezdve végigkövethető az ország történelmében. (A formálisan független országnak gyámhatalmai lesznek.) Az ország 1830-ban viszont csak a Peloponnészosz-félszigetre és Közép-Görögországra korlátozódott, összesen alig 800 000-es lakossággal. Ez azt jelentette, hogy a görögység nagyobb része az önálló görög állam határain kívül maradt. A külpolitika ezért a területi növekedést tekintette legfőbb céljának: az enózist („Görögországhoz csatolást”). Ez az összes göröglakta terület egyesítését jelentette, ideológiai alapot pedig az ún. „Nagy Eszme” nyújtott hozzá.⁷ Ugyanakkor Görögország nem volt elég erős, így területi növekedéseit mindig a szerencsés külpolitikai helyzetnek, egy-egy nagyhatalom támogatásának köszönhető, nem pedig saját aktív fellépésének. 1864-ben Görögországhoz kerültek a Jón-szigetek, 1881-ben pedig Thesszália.⁸ A 20. század elejére megváltozott a Balkán hatalmi struktúrája a független Szerbia és Bulgária megalakulásával és az Oszmán Birodalom további gyengülésével. Görögország előtt felcsillant a remény, hogy az említett országokkal szövetségben megtámadva a törököket, katonai úton szerezzen területeket. A Balkán Szövetség végül 1912-ben alakult meg Szerbia, Montenegró, Bulgária és Görögország részvételével. A szövetség célja a török kiűzése volt a félszigetről, és az így felszabadított területek felosztása egymás közt.

Az 1912/13-as Balkán-háborúk következtében felosztották az európai Törökországot, ezzel felborult a térség status quoja, az Oszmán Birodalom felbomlásával pedig megváltozott a Balkán-félsziget etnikai összetétele is. Az 1912–14 közti időszakban kb. 890 000 különböző nemzetiségű ember vándorolt a félsziget országai között.⁹ A vándorlásoknak nem volt fő iránya, ahogyan kiváltó okai is különbözőek voltak. Az első hullám még spontán menekülés volt a harci cselekmények helyszínéről. (A lakosság elköltözésének első eseteit az első Balkán-háború kitörésével szinte egyidejűleg tapasztalták.) A második szakasz a londoni és bukaresti béke¹⁰ aláírásával

indult, mert ezek a békék megváltoztatták a térség politikai térképét, új határokat alakítottak ki. Az új határok pedig a kisebbségek önkéntes kivándorlását indították el „anyaföldjük” felé. Végül a kisebbségek erőszakos kitelepítése következett, amit már politikai és katonai érdekek diktáltak. Ez 1913 végén kezdődött, és 1914 folyamán volt a legintenzívebb. Ezt a harmadik, erőszakos kitelepítést szeretnénk megvizsgálni, az ezzel összefüggő jelenséggel: a kölcsönös lakosságcsere-egyezménnyel együtt.

A népességcsere ötletének felbukkanásához a 19. század végéig kell visszanyúlni. Az Oszmán Birodalom eltörökösítésének az eszméje, a különböző kisebbségek kollektív kitelepítése (vagy kiirtása) Abdul Hamid szultán időszakában jelentkezett először.¹¹ Később az ifjútörökök is beépítették ezt az eszmét a birodalom megreformálásának programjába.¹²

1911-ben Olaszország kiharcolva a második marokkói válságot, háborút indított az Oszmán Birodalom ellen Líbia megszerzéséért. Az 1911-es olasz–török háború és az 1912–13-ban bekövetkező vereségek, továbbá szinte az egész észak-afrikai és balkáni területeik elvesztése módosította az ifjútörök ideológiát. A birodalom etnikai összetétele megváltozott, a törökök vitathatatlan túlsúlyba kerültek, felerősödött a nacionalizmus. Ez olyan fejlemény volt, amely jelentősen hozzájárult a homogén nemzetállam kialakításának politikájához, ami a keresztény kisebbségek számára veszélyt jelentett. A Balkán-háborúk utáni általános átrendezés részeként az eltörökösítés módszerének korábban nem tapasztalt változata figyelhető meg. Ennek eszközei: a kétoldalú állami tárgyalások, intézkedések és a kölcsönös lakosságcsere.

Először az Oszmán Birodalom és Bulgária között alkalmazták ezt az módszert, nem sokkal a második Balkán-háború befejezése után. A két fél aláírt egy szerződést, és megegyezett egy vegyes bizottság felállításáról, melynek feladata a lakosságcsere megszervezése és lebonyolítása volt. Ez valójában a háború alatt kialakult helyzet hivatalos elismerése volt, hiszen a kisebbségek kivándorlása már a szerződés aláírása előtt befejeződött. Kb. 48 000, korábban bolgár területen élő muzulmán és 45 000, Kelet-Trákiában élő bolgár hagyta el véglegesen lakóhelyét és költözött el a szomszédos országba.¹³ A felállított vegyes bizottság 1914 júniusában kezdte meg munkáját, ami azonban félbeszakadt októberben, mikor az Oszmán Birodalom belépett az első világháborúba. Így az érintett lakosság vagyónának elszámolására soha nem került sor.

Görögország esetében máshogy alakultak a fejlemények. A menekülők első hulláma 1913 végén indult el, Észak-Görögország muzulmán lakói vándoroltak ki Törökországba. A török fél szerint azért, mert rossz bánásmód érte a török etnikumot a görög vezetés részéről. Erre válaszul kezdődött el 1914 elején a kis-ázsiai és trákiiai görög kisebbség üldözése, ami az év nyarára korábban nem tapasztalt méreteket öltött. Az üldözés megalapozatlan kitoloncolásokban, kereskedelmet érintő intézkedésekben, gazdasági bojkottban, gyűjtogatásokban, fosztogatásokban és gyilkosságokban nyilvánult meg.

1914. május 18-án a Porta athéni követén keresztül javasolta a görög kormánynak Aidiniosz vilajet görög kisebbségének, valamint a macedóniai és epiroszi muzulmánoknak a kicserélését.¹⁴ Május 22-én Elefteriosz Venizelosz görög miniszterelnök válaszlevelében, amelyben a görög kormány elfogadta a javaslatot, két feltételt szabott: a lakosságcsere önkéntes alapon valósuljon meg, és foglalja magába a kelet-trákiiai görög kisebbséget is.¹⁵ Május 23-án a görög külügyminisztérium szóbeli jegyzéket továbbított a török követnek, melyben részletesen kifejtette Görögország álláspontját: a) A kelet-trákiiai és az Aidiniosz vilajetben élő görög lakosok egyidejűleg

cserélhető ki a macedóniai és epiroszi muzulmánokkal, de ellenőrizni kell, hogy önszántukból szeretnének-e kivándorolni. b) A lakosságcserét a két kormány teljes egyetértésében kell megvalósítani, közös védnökségük alatt. c) Egy vegyes bizottságot kell felállítani négy tagból, amely a lakosságcsere zökkenőmentes lebonyolítását felügyelné, valamint a lakosságcserében részt vevők ingó és ingatlan vagyonának a felbecsülését végezné el. A bizottság meg fogja határozni a lakosságcsere összes feltételét, főleg azokat, melyek kapcsolatban vannak a kivándorlók távozásának határidejével, és pontosan kijelöli azokat a területeket, amelyek a lakosságcsere alapjául fognak szolgálni. d) A bizottság székhelye Szmirnában vagy Szalonikiben lesz, és lehetősége nyílik egy albizottság megszervezésére is. e) A fenti hatáskörén kívül a bizottság megkezdi munkáját az összes olyan görög és muzulmán vagyonának felbecsülésével, akik már elhagyták az otthonukat.¹⁶

A görög kormány felhívta a figyelmet, hogy bármiféle szerződés megkötésének és végrehajtásának a feltétele a kis-ázsiai és trákiak görögök erőszakos kitelepítésének azonnali megszüntetése. A tárgyalások menetét nehezítette az 1913. májusi londoni egyezmény, amely függőben hagyta az égei-tengeri szigetek sorsának rendezését. A szigeteket a görög flotta az első Balkán-háború alatt szabadította fel, és nem tisztázódott hovatartozása még 1913 novemberében sem, mikor Athénben aláírták a békeszerződést Görögország és Törökország között. A szigetek függőben lévő kérdése folyamatosan veszélyeztette a két ország közti kapcsolatokat, és haditengerészeti fegyverkezési versenyt indított el 1914 tavaszára. (Az összeütközés végül elmaradt a két ország között, köszönhetően a nagyhatalmak fellépésének.) A feszültség tovább nőtt május folyamán a görögök üldöztetésének kiszélesedésével. Miután az athéni kormány azt tapasztalta, hogy a török önkényeskedések nyilvános bejelentése nem hoz semmiféle érdemi eredményt, elkezdte a fegyveres összecsapás lehetőségét fontolgatni. Június elején tárgyalásokat kezdett egy esetleges szövetség létrehozásáról Szerbiával. A válasz azonban lehangoló volt, ugyanis a szerb külpolitika a függőben lévő északi határ kérdésére összpontosította minden erejét, ráadásul ő kérte Görögország segítségét az expanzív bolgár törekvések ellen. Szerbia nyilvánvalóan nem szándékozott belebonyolódni egy háborúba az égei-tengeri szigetekre vagy az Oszmán Birodalom területén élő görögség megmentéséért. Ugyanakkor Románia sem támogatta volna Görögországot egy esetleges háborúban. Törökország ebben a háborúellenes nemzetközi légkörben állt elő lakosságcsere-javaslatával és egy nemzetközi békemisszió küldésének az ötletével, megnyugtatta mindenkit, aki egy harmadik Balkán-háború kitörésétől tartott. A görög kormány, mivel nem talált más módot a konfliktus megoldására, rákényszerült a tárgyalásokra.

A vegyes bizottság 1914. június 28. és július 11. között tartotta nyitó ülését Szmirnában, amelyen mindkét fél két-két képviselővel vett részt. A bizottság munkájának az volt a célja, hogy kidolgozzon egy külön egyezményt, amely a) meghatározza azok körét, akik az önkéntes kivándorlás lehetőségével élnének, b) megteremti az alapot a kivándorlók ingó és ingatlan vagyonának a felbecsüléséhez és a kártérítéshez, valamint c) abban az esetben, ha a kisebbségek önszántukból eredeti lakóhelyükön kívánnak maradni, biztosítani kell a fellebbezés lehetőségét egy döntőbíróshoz, a kompromisszumkészség maximális kihasználásával.¹⁷

1914 decemberéig ebben a három kérdéskörben folytak a megbeszélések. A görög fél a tárgyalások kezdetén a görög kisebbség üldözésének a befejezésére helyezte a hangsúlyt, valamint a kb. 50 000 görög menekült újbóli betelepítésére, akiket az oszmán hatóság előre kidolgozott terv szerint internált Kis-Ázsia nyugati partvidéké-

ről. A görög kisebbség létszámának csökkenése ellenére üldöztetésük oszmán területen tovább nőtt. Ezt elég egy ténnyel alátámasztani: az oszmán–görög tárgyalások elindulásának napján görögök elleni merényleteket jegyeztek föl Englezonisziben, a Szmirnai-öbölben. A gyilkosságokat a török hadsereg hajtotta végre szolgálatteljesítés közben.

A görög delegáció a tárgyalások elejétől arra koncentrált, hogyan lehetne a kis-ázsiai menekültek hullámát csökkenteni, ezért két ponthoz ragaszkodott: a kivándorlás önkéntes jellegének a tiszteletben tartásához, illetve ahhoz, hogy a lakosságcsereben érintett görög és török lakosság létszáma teljesen azonos legyen. Ugyanakkor javasolta egy albizottság megalakítását, amely helyi szinten működne, és mindig a vegyes bizottság felügyelete alá tartozna. Ez az albizottság foglalna állást a kivándorlás önkéntes jellegéről is, de hatásköre kiterjedne az egész lakosságcsere felügyeletére, a vegyes bizottság által már korábban felállított időhatárokon belül. Nyilvánvaló, hogy a görög küldöttség célja az volt, hogy csökkentse az oszmán részről tapasztalható pszichikai nyomást, illetve hogy erősítse a görögök kivándorlási hajlamát. Ahogy eddig is, az oszmán képviselők visszautasították a görög javaslatot, kijelentve, hogy ők megelégednek azzal, ha az érintettek nyilatkozatot tesznek a lakóhelyükön illetékes hatóságoknál a kivándorlás önkéntes jellegéről. Hozzáfügték, hogy egyértelmű utasítást kaptak a Portától, hogy ebben a témában ne fogadják el a bizottság beavatkozását. Más szóval a görögök kivándorlásra kényszerítésének a problémája továbbra is nyitott, és így megoldatlan maradt. Véleménykülönbség állt fenn a lakosságcsere kölcsönöségét illetően is. A görögök következő lépésként támogatták, hogy azonos számú legyen az átköltöző görög, illetve török lakosság, valamint hogy a lakosságcsere egyidejűleg hajtsák végre. Szerintük csak így tudja a két ország a területére érkező jelentős számú bevándorló letelepülésével járó problémákat megoldani.

A törökök először elutasították a görög kezdeményezést, arra hivatkozva, hogy a kivándorlók száma nem függhet a lakosságcsere megvalósításának folyamatától. Álláspontjuk szerint az egyetlen kötelezettség, ami mindkét félre vonatkozik, az a másiknak történő kártérítés kifizetése a hátrahagyott vagyon értékének beszámítása alapján. A vegyes bizottság a török álláspont szerint pedig nem rendelkezhet a kivándorlók számáról, csak a vagyoni kérdésekben.

Nehézségek merültek fel a menekültek állampolgárságával kapcsolatban is. A görög delegáció benyújtott egy tervezetet, amely szerint azok a bevándorlók, akik már menedéket találtak, vagy elutaztak Görögországba, kapják meg a görög állampolgárságot. Ám akik szeretnék, egy évig megtarthatják eredeti állampolgárságukat, de ebben az esetben el kell hagyniuk a görög területeket. A török küldöttek szembeszálltak a tervvel, ők az áttelepültek letelepedése utánra tervezték az állampolgárságok megadását, ha már az összes kitelepült megérkezett a másik ország területére. (Tartottak ugyanis attól, hogy a görög menekültek egy része visszatelepedne oszmán területre.) A görög félnek végül csak annyit sikerült elérnie ebben a témában, hogy kölcsönösen megvonták a törökök visszaterelési jogát Görögországba.

A másik nagy téma, amellyel a bizottság foglalkozott, a menekültek vagyoniának felbecsülése és a kártérítés kérdése volt. A görög küldöttek megpróbálták kikényszeríteni vitapartnerüktől a menekültek különböző kategóriáinak egyértelmű megkülönböztetését, vagyonuk differenciálásával együtt. Úgy vélték, három kategóriája van a menekülteknek. Az első csoportba azok tartoztak, akiket kényszerítettek lakóhelyük elhagyására, ám az elköltözés után is török területen maradtak. (Tehát csak az Oszmán Birodalmon belüli helyváltoztatásról van szó.) Amennyiben az oszmán kormány köte-

lezné magát visszatelepítésükre, ezt a kategóriát ki kellene hagyni a lakosságcsere intézkedéseiből, esetleg vagyoni kártérítésüket az ökumenikus patriarkátus hatáskörébe lehetne utalni. A törökök nem emeltek kifogást ezzel kapcsolatban.

A menekültek második kategóriáját a támadások elkezdődéséhez lehet kötni. Azok tartoznak ide, akik még azelőtt érkeztek Görögországba, hogy bármiféle egyezményben megállapodtak volna a lakosságcsereéről, és akik ingó és ingatlan, falusi vagy városi vagyont hagytak hátra. Közülük legtöbben az Oszmán Birodalom nyugati tengerpartjának kisvárosaiból származtak. A török delegáció megpróbálta kizárni a kártérítésből ezt a kategóriát, és amennyire lehetett, igyekezett kitérni a fizetési kötelezettség elől azzal az érveléssel, hogy a vegyes bizottság volt kompetens a falusi lakosságot illetően. A görögök hevesen tiltakoztak, azt hangoztatva, hogy a küszöbönálló egyezmény érintheti a falusi lakosság és birtokok cseréjét, de az elképzelhetetlen, hogy ne tartozzanak bele mindazok, akik a közelgő szerződés aláírásáig hátrahagyták vagyონukat, függetlenül attól, hogy falusi vagy városi lakosok voltak. Más szóval a görög küldöttek minden próbálkozásukat arra összpontosították, hogy elismertessék az oszmán állam kártérítési kötelezettségét. A törökök végül elfogadták a görög álláspontot, azzal a feltétellel, hogy azok a macedóniai és epiroszi muzulmánok, akik már az első Balkán-háború kitörése után kivándoroltak Kis-Ázsiába, a görög menekültekkel egyenlő elbánásban részesüljenek.

A kivándorlók harmadik csoportjával, a jövőbeni kivándorlókkal kapcsolatban komoly véleménykülönbség merült fel a vagyonok felbecsülése és a kártérítés kifizetésének módja körül. Megegyezett a két fél, hogy az ingatlanulajdonok felbecsülésekor a telekkönyvek és az adózási könyvek a mérvadóak, szükség esetén pedig az oszmán állami adóhivatal gazdasági hivatalához fordulnak.¹⁸ Az oszmán állam elismerte, hogy görög kisebbségének közösségi vagyonával kapcsolatban az ortodox egyház a legfőbb ellenőrző hatalom. Így a görög küldöttség kénytelen volt a teljes kölcsönösség elvét elismerni a megfelelő görögországi muzulmán intézményekre. Az elpusztított ingó vagyonok felbecsülésénél nagy nehézségek jelentkeztek. A török oldal azt hangsúlyozta, hogy lehetetlen az elpusztított vagyonok pontos kiszámítása. Amikor azonban a görög képviselők lemondtak a menekültek hazatérésének igényéről, a másik fél is az engedékenységet jelezte. Elhatározták, hogy a kártérítés két szakaszban zajlik le, és nem egy fél éves határidőt szabnak meg az összes kifizetésre, ahogy azt korábban a görög delegáció javasolta. Az első szakasz azoknak a lakosoknak a vagyoni kártérítését tartalmazza, akik a lakosságcsere-egyezmény aláírása előtt költöztek el, a második pedig azoknak a kártérítését, akik az egyezmény feltételei alapján költöznek el (ti. utána). Ebben a formában a kompromisszumot a görög fél sikereként értékelhetjük, hiszen sikerült biztosítani a kártérítést azoknak, akiknek az üldöztetések első hullámát el kellett szenvedniük Törökországban.

Az utolsó nagy téma a döntőbíráóság (döntőbíráskodás) feltételeinek meghatározása volt. Ez a bíróság azoknak a menekülteknek az ügyében ülne össze, akiknél a tárgyalások nem hoztak eredményt, és így megakadt az ügyük. Az ötlet a görög kormánytól származott, és a görög delegáció terjesztette elő. Mivel nem volt még teljesen meghatározva azoknak a személyeknek a hatásköre, akik a döntőbíráóságban illetékesek lesznek, a két kormány 1914 júliusában a svájci szövetségi kormányhoz fordult azzal a kéréssel, hogy jelöljön ki egy vezetőt erre a pozícióra. Ám ezt a lépést több hónapos szünet követte a bizottság munkájában, függőben hagyva a döntőbíráskodás kérdését. A bizottság munkája a török küldöttség kezdeményezésére szakadt hirtelen félbe augusztus elején. A késlekedéssel az Oszmán Birodalom célja az volt, hogy

megvárja a görög–török tárgyalások eredményét az égei-tengeri szigetek kérdésében. (A megbeszélések ugyanebben az időben folytak Bukarestben.) A bukaresti tárgyalások sikertelensége után a görög kormány megpróbálta felújítani a vegyes bizottság munkáját, miközben a görög etnikum üldöztetése az oszmán területen még mindig nem szűnt meg.

Szeptember 24-én a török kormány javasolta a bizottság székhelyének áthelyezését Konstantinápolyba, amit a görög kormány el is fogadott. Ennek ellenére a tárgyalások nem kezdődtek el újból november eleje előtt, pedig a görög fél nagy energiát helyezett az újrakezdés siettetésére. A vegyes bizottság működésének második köre még az elsónél is sokkal kiábrándítóbb volt. Már az első üléstől kezdve nézeteltérés merült fel az alapvető témákban, mint például a szétszóródott vagyonok felbecsülése, az önkéntes kivándorlás ellenőrzése, valamint azzal kapcsolatban, hogy a kicserélt lakosság azonos létszámú legyen-e. A tárgyalások ilyen szellemben folytak 1914. december 14-ig, mikor is véglegesen abbamaradtak, a bizottság befejezte munkáját.

Felmerül a kérdés, vajon a törökök azért kezdték-e el a görögök üldözését, hogy kikényszerítsék a görög kormánytól a lakosságcsere elfogadását, vagy éppen ellenkezőleg, a lakosságcsere ötlete szolgált álcaként az üldöztetések fedezésére. Ugyanis amikor a Porta javasolta Athénnek a lakosságcsereát, indítékainak többsége politikai és stratégiai, nem pedig humanitárius volt, ahogy állították. Célja az Oszmán Birodalom területén élő görög kisebbségtől való fokozatos, de teljes megszabadulás volt. Ez pedig csak politikai erőszak alkalmazásával volt lehetséges és nem önkéntes lakosságcsere-egyezmény megkötésével, melynek tárgyalásakor a görög fél is felléphet saját feltételeivel. A török küldöttség együttműködésének hiánya a tárgyalások két legfontosabb témájában – az önkéntes kivándorlás ellenőrzése és az érintett lakosság számaránya – jól jellemzi az oszmán szemléletmódot. Ezek után jogos lehet a kérdés: miért fogadott el Görögország egy olyan török javaslatot, amely csapást mért a „Nagy Eszme” politikájára, főleg akkor, amikor a Balkán-háborúk látványos sikere után olyan közel volt megvalósításához.

1914 tavaszán és nyarán egy világméretű konfliktus kitörésének a veszélye fenyegetett. Ebben a légkörben a görög kormány nem rendelkezett semmilyen nemzetközi támogatással egy új fegyveres összecsapás, egy Törökországgal szembeni fellépés esetén. Egyedül viszont nem volt abban a helyzetben, hogy erre vállalkozzon, bár megvizsgálta még ennek a lehetőségét is. Kihasználva ezt a sajátos politikai helyzetet, a törököknek sikerült elfogadtatniuk saját feltételeiket annak ellenére, hogy a harctéren vereséget szenvedtek. A görög kormány számára ugyanakkor ezeknek a feltételeknek az elfogadása jelentette az egyetlen lehetőséget, hogy ne hagyja magára a kelet-trákiai és a kis-ázsiai tengerparti görög kisebbséget. A Venizelosz-kormány tisztában volt ezzel a helyzettel, éppen ez lett tragédiája is. Nem véletlen, hogy Dimitriosz Panász konstantinápolyi görög követ, aki közlőként figyelte a tárgyalások menetét, „tisztá komédia”-ként jellemezte a megbeszélések második körét.¹⁹ Sokat elárul a görög vezetés kétségbeeséséről az a távirat, amelyet a görög külügyminiszter, Jeorjiosz Sztreit küldött Berlinbe Jona Dragunisz görög ügyvivőnek 1914. június 5-én. „Miután a görög kormány elfogadta a török javaslatot, a következő problémákkal került szembe: egyfelől az igénnyel, hogy megállítsa a kényszerű kivándorlás hullámát Trákiából és Kis-Ázsiából, másfelől hogy gondoskodjon arról a lakosságról, amely elhagyta lakóhelyét és menedéket kért Görögországban, végül hogy levezesse ezt a (menekült)hullámot, összekapcsolva a macedóniai muzulmánok önkéntes kivándorlásával.”²⁰

Hivatalosan 1914 májusában kötötték meg az egyezményt a macedóniai és epiroszi törökök, illetve a trákiai és kis-ázsiai görögök kicseréléséről. A szerződés szerint a lakosságcsere önkéntes jellegű, a vagyoni kérdéseket pedig tárgyalásos úton rendezik a két ország között. Ezzel a feladattal alakították meg a vegyes bizottságot, amely 1914 decemberében végleg abbahagyta munkáját. A megkötött lakosságcsere-szerződés végrehajtására szintén nem került sor az időközben kitört első világháború miatt. A kisebbségek üldöztetése tovább folyt (1915-ben 480 000 görögöt deportáltak a török hatóságok Törökország belső területeire), és 1923-ig kellett várni probléma a végleges rendezésére.

*

Görögországnak alig egy évtizeddel később, 1923-ban újra szembe kellett néznie a megoldatlan kisebbségi kérdéssel: Görögország az első világháború végén a győztes oldalon állt, és főleg Nagy-Britannia szóbeli támogatásával a háta mögött megtámadta a vesztes Törökországot. Az 1920–22 között zajló görög–török háború – főleg Musztafa Kemálnak köszönhetően – török győzelemmel ért véget. A görög vereségnek messzemenő következményei lettek, és komoly belpolitikai válságba sodorta az országot. A kis-ázsiai hadjárat sikertelensége a Nagy Eszme végleges feladását is jelentette. Görögországnak ezzel le kellett mondania az Égei-tenger két partjának egyesítéséről. 1923. július 24-én aláírták a lausanne-i békét, ahol a görögök már vesztesként voltak jelen, és az 1920-as sèvres-i békéhez képest Kelet-Trákiát Edirnével együtt át kellett adniuk Törökországnak.

1923 januárjában aláírtak egy külön görög–török szerződést is Lausanne-ban: a kötelező görög–török lakosságcsere-egyezményt. A megállapodás szerint minden törökországi görögnek és görögországi töröknek el kell hagynia országát, bár volt két mentesített kategória. Az egyik a konstantinápolyi, illetve az Imbrosz és Tenedosz szigetén élő görög származású lakosság (ez utóbbi két sziget ellenőrzi a Dardanellák bejáratát), míg másik oldalon a görög (nyugat-)trákiai muzulmánok (törökök) maradhattak lakóhelyükön. Ezzel a szerződéssel zárták le hivatalosan az 1912–13-ban, az Égei-tenger két partjáról elinduló kivándorlási hullámot, amely véglegesen 1925-re fejeződött be. Ebben a szűk 15 évben 1 290 000 görög hagyta el véglegesen Törökországot és emigrált Görögországba (kb. 1 100 000 a lausanne-i szerződés előtt), míg 480 000 törököt kényszerítettek Görögország elhagyására és a Törökországba való távozásra (125 000 a lausanne-i szerződés előtt és 355 000 utána).²¹

A másfél évtizedes folyamat megváltoztatta egész Macedónia és Trákia etnikai összetételét, a szomszédos (anya)országokba került a kisebbségek nagy része. A görögök Görögország Balkán-háborúk után szerzett, északi területén közvetlenül a háborúk után még kisebbséget alkottak, a muzulmánok ki- és a kis-ázsiai görögök betelepülésével viszont már többségbe kerültek. Görögország – etnikai összetételét tekintve – a Balkán egyik leghomogénebb állama lett.

Jegyzetek

- ¹ A Magyarországon élő kisebbségek megpróbáltatásai az 1945. augusztus 2-án megkötött potsdami egyezményvel kezdődtek, amikor a nagyhatalmak megadták a lehetőséget Magyarországnak, Lengyelországnak és Csehszlovákiának, hogy Németországba telepítsék az országuk területén élő németiség egészét vagy egy részét. November 20-án a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) berlini ülésén határozatot hozott, mely szerint Magyarországról 500 000 németet telepíthetnek ki. A németek kitelepítése 1948. június 15-én zárult le véglegesen, ösen kb. 35 000 magyarországi németet szállítottak Németország Szovjetunió által megszállt területére. A kitelepítés két szakaszáról, rendeleti szabályozásáról és megvalósításáról bővebben *Tóth Ágnes*: Telepítések Magyarországon 1945–48 között. Kecskemét, 1993.
- ² A lakosságcsereéről bővebben: *Szabó A. Ferenc*: A második világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból. In: *Régió*, 1991/4. szám, 49–71.
- ³ Λιθοξοου Δημητρης: Μειονοτικα ζητηματα και εθνικη συνειδηση στην Ελλαδα. Ατασθαλιεσ τησ ελληνικησ ιστοριογραφιασ. Λεβιαθαν, 1991.
- ⁴ Δημητρη Κιτσικη: Συγκριτικη Ιστορια Ελλαδοσ και Τουρκιασ στον 20. αιωνα, Εστια, Αθηνα, 3 990. – *Dimitri Kiciki*: Görögország és Törökország összehasonlító története a 20. században. Esztiász, Athén, 1990.
- ⁵ Γιαννισ Γ. Μυρελοσ: Πληθυσμιακεσ ανακαταταξεισ τησ επομενη των Βαλκανικων πολεμων: η πρωτη αποπειρα ανταλλαγησ των πλητυσμων αναμεσα στην Ελλαδα και την Τουρκια. – *Jannisz G. Murelosz*: Lakosságcsere a Balkán-háborúk másnapján: az első kísérlet a lakosság kicserélésére Görögország és Törökország között. In: *Η Συνθηκη του Βουκουρεστιου και η Ελλαδα, Θεσσαλονικη*, 1990. – A bukaresti szerződés és Görögország. Thesszaloniki, 1990, 175–190.
- ⁶ Bővebben: *Niederhauser Emil*: Forrongó félsziget. Budapest, 1972.
- ⁷ A Nagy Eszme egy nacionalista ideológia, melynek célja, hogy az athéni állam meghódítsa az Égei-tenger mindkét partját, kibővíve egy tisztán görög konstantinápolyi állammal. Érvrendszere három pilléren nyugodott: a történetiségen, amely a Bizánci Birodalom több évszázados görög múltját hangsúlyozta; az etnicitáson, amely a görög jelenlét arányait túlozta el; és Görögország biztonsági stratégiáján, miszerint az ország biztonsága csak akkor szavatolt, ha a tengerpart mindkét fele görög ellenőrzés alatt áll. Az elmélet gyökerei már a 13. században felfedezhetőek, mikor a keresztetek elfoglalták Konstantinápolyt, és a görög császár Kis-Ázsiában keresett menedéket. A 18. századtól a Nagy Eszme összekapcsolódott a nyugati racionalista szellemmel és főleg a görögországi Nyugat-szimpatizáns párttal. 1820 után létrejött a független görög állam előbb Naflion, majd 1834-től Athén központtal, egyelőre még csak a Peloponnészosz-félszigetre és Athén környékére koncentrálódva. Az ország területi kiterjedésének növeléséhez Konstantinápoly irányába megint csak a Nagy Eszme nyújtott ideológiai alapot. Venizelosz görög miniszterelnök (és egyben a Nyugat-szimpatizáns párt vezetője 1910-től) lelkes híve volt az eszmének, és tevékenyen próbálta ezt megvalósítani – a törökök rovására: Konstantinápoly fővárossal szerette volna létrehozni „Nagy-Görögországot”. Az eszme kialakulásáról: Vö.: *Dimitri Kiciki*: i. m. 135–145.
- ⁸ A Jón-szigetek 1809 óta brit fennhatóság alatt álltak. 1864-ben Nagy-Britannia átadta a szigeteket, és semleges státussal a görög királyság részévé váltak. Ez gesztusértékű volt, ugyanis a görög nemzetgyűlés elfogadta a brit támogatást élvező Glüksburg-dinasztia görög trónra kerülését. Vilmos György herceg I. György néven görög király lett 1863-ban. Thesszália 1881-ben került Görögországhoz, miután az 1877–78-as orosz–török háborút lezáró berlini békeszerződés után az Oszmán Birodalom brit nyomásra beleegyezett a terület átengedésébe.
- ⁹ *Jannisz G. Murelosz*: i. m. 175.
- ¹⁰ A londoni békét 1913. május 30-án írták alá, az első Balkán-háború zárasaként. A Balkán-Szövetség megkapta egész Macedóniát és Trákiát az Oszmán Birodalomtól. A bukaresti béke a második Balkán-háborút zárta le 1913. augusztus 10-én. Görögország a béke után megkapta Dél-Macedóniát és Nyugat-Trákiát, Törökország viszont visszaszerezte Bulgáriától Drinápolyt és környékét.
- ¹¹ Ennek estek áldozatul az oszmán területen élő örmények, akiknek a 19. század utolsó évtizedében a nemzeti mozgalmuk egyre erőteljesebben követelte különleges státusuk elismerését az Oszmán Birodalmon belül. Az örmény kérdés „végleges megoldására” 1915–16-ban került sor. Az örmények nagy részét kitelepítették a szíriai és az iraki sivatagba, ahol legtöbbször nem élte túl a megpróbáltatásokat. Így kb. húsz évvel az első komolyabb örmény tüntetés után (1895, Konstantinápoly) a törökök a görög utáni második legnagyobb keresztény kisebbségüktől szabadultak meg szinte teljesen. Vö.: *Matuz József*: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990, 194–195. és 210.
- ¹² II. Abdul Hamid szultán (1876–1909) uralkodása idején jelentkezett ténylegesen a kisebbségek elleni fellépés, ám nála ez még főleg pániszlamizmusban nyilvánult meg és az örmények üldöztetésében. 1909-

ben az ifjútörökök megdöntötték hatalmát, akik a liberálisabb oszmanizmust erőteljes nacionalizmussal helyettesítették, és céljuk a birodalom erőszakos eltörökösítése lett. A nem törököket másodrendűeknek tekintették és asszimilálni akarták a birodalmon belüli nem török nemzetiségeket. Ehhez hivatalos elméletet is konstruált az 1889-ben alapított Egység és Haladás nevű nacionalista szervezet. Alapja a Zija Gökalp által kidolgozott pántörök ideológia, amely az összes nemzetiség eltörökösítését tűzte ki célul. Az elmélet terjesztésére szervezetet is létrehoztak 1912-ben, Török Tűzhely néven. Vö.: *Matuz József*: i. m. 205.

¹³ *Romsics Ignác*: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, 1998, 147.

¹⁴ Aidinosz vilajet Izmirtől délre, nagyjából Szamosz szigetével egy vonalban található, az Aydin-hegységtől délre. Epirosz Görögország nyugati területén lévő tájegység, az albán határtól délre.

¹⁵ *Jannisz G. Murelosz*: i. m. 178.

¹⁶ *Jannisz G. Murelosz*: i. m. 179.

¹⁷ *Jannisz G. Murelosz*: i. m. 181.

¹⁸ *Jannisz G. Murelosz*: i. m. 185.

¹⁹ *Jannisz G. Murelosz*: i. m. 189.

²⁰ *Jannisz G. Murelosz*: i. m. 190.

²¹ *Dimitri Kiciki*: i. m. 231.